

DÜŞÜNCE DEN DİLE: TÜRKÇENİN DÜNYA DİLİ OLMA OLANAĞI ÜZERİNE

Hatice Nur ERKIZAN*

Dil, düşüncenin ve varlığın evidir. (**Heidegger**)

Aklın süsü dildir, dilin süsü söz. (**Yusuf Has Hacıp**)

Dilimin sınırları dünyanın sınırları demektir. (**Wittgenstein**)

Anadilini hem arılaştırmak hem de zenginleştirmek, en iyi kafaların işidir.
Zenginleştirmeden arılaştırma, çoğu kez ruhsuzluğunu ortaya koyuyor. (**Goethe**)

Dil ulusların ruhu, ulusların ruhları da dilleridir. (**Humboldt**)

Dil kılıçtan daha etkili bir silahtır. (**Grek atasözü**)

(Çotuksöken 2009: VIII)

-I-

Bu çalışma Türkçenin dünya dili olma olanağını felsefi bir kavrayış içinden ele alıp incelemeyi amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle, burada dil, dil olmak bakımından değil, belli bir felsefi bakış açısından inceleme konusu edilecektir. Bu bağlamda, önce; dil meselesi tarihsel-kuramsal bir çerçeve içinde soruşturma konusu edilecek ve daha sonra da buradan hareketle Türkçenin evrensel bağlamda “ne söylediği”, “ne söyleyebileceği” üzerinde durulacaktır. O nedenle; söz konusu çalışma biri uzun ve diğeri de kısa iki bölümlü bir incelemeden oluşmaktadır. Önce, tarihsel-kuramsal çerçeveye bakalım.

Logos ve Tarihi: Antik Kavrayış

Logos teriminin anlam karşılıklarının tamamı üzerinde durmak ayrı bir çalışma konusunu oluşturur. Bu nedenle; onun, genel olarak, hangi anlamlara

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0319

geldiği belirtilerek daha sonra Antik Felsefe bağlamında kazanmış olduğu anlam içerikleri üzerinde kısaca durulmaya çalışılacaktır. Grekçe bir terim olan *logos* başlıca şu anlamlara gelir: söz, konuşma, açıklama, akıl, tanım, akıl yetisi, oran, anlama, neden, yasa ve değer gibi. Bu anlamların yanı sıra; o “iç düşünceyi ifade eden söz” ve hatta bizzat iç düşüncenin kendisini, yani aklın kendisini ifade eder. Latince *logos*'un karşılığı olarak *oratio*, *ratio* ve *vox* belirir. O, söylenen veya konuşulan sözü belirtirken şu anlam karşılıkları ile daha geniş bir içerik kazanır: söz, dil, konuşma, anlatma, söyleme, kehanet, kural, öğüt, müzakere, dedikodu, masal, öykü, anlatı, düşünce, açıklama, değerlendirme, bağıntı, oran, koşul, benzerlik vb. Onun *lego* sözcüğü ile yakınlığını da burada göz önüne almak gerekir. *Lego* başlıca şu anlamlara gelir: uykuya yatırmak, uyutmak, yaymak, düzene koymak, derleyip toparlamak, anlatmak, hesaplamak

*Söz konusu olan çalışma daha önce *Türkiye Felsefe Yazıları* adlı kitapta yer almış olup burada yeniden gözden geçirilerek ve önemli ölçüde genişletilerek ele alınmıştır. *Sentez Yayınları*, Ankara, 2013.

gibi. Özetle; o, konuşmak, söylemek, dile getirmek, bildirmek, kehanette bulunmak anlamlarını ifade eder.

Şimdi; *logos*'un ne zaman felsefi bir anlam ve bağlam kazandığı kesin olarak söylenemese de onun Herakleitos'un düşüncesinde çok önemli bir yere sahip olduğu açıktır. O, hakikati ifade etmesinin yanında, değişmenin yasasını, evrensel denge ve uyumu ve aynı zamanda sözün hakikatini ve düşünmeyi de belirtir. Platon'da ise *logos* birinin bildiği bir şeyin açıklamasını verebilme yeteneğine bağlı olarak hakikatin ve doğru bilginin özelliği olarak düşünülür. Aristoteles'te *logos* daha çok mantık ve *episteme* bağlamında kullanılır ve o bu bakımdan tanıma (*horismos*) karşılık gelir. Ancak *logos*'un etikte sahip olduğu anlam bu sınırlamayı geçersiz kılar; çünkü *orthos logos* doğru olan akılsallığı ifade etmesi bakımından hakikati yansıtır. Nitekim *Peri Hermeneias* da bu değerlendirmeyi haklı çıkarır.

Stoacı felsefede *logos* merkezi bir yere ve anlama sahiptir. O, evrendeki yaratıcı güç ilkesini ifade eder (*logoi spermatikoi*). *Logos*, doğa (*physis*) ile de özdeşir ve bu bakımdan tinsel değildir. Doğaya uygun yaşamak aslında *logos*'a uygun yaşamaktır. Bu kavrayış ışığında biçimlenen Stoacı dil anlayışı neredeyse etkisi günümüze kadar süregelen “içsel *logos*” (iç düşünme) ve “dışsal *logos*” (konuşma) ayırımının da başlatıcısı olmuştur.

İç ve dış logos ayırımından hareket eden Philon'da *logos* "Tanrı Sözü" olarak yeniden yorumlanır. *Logos* tüm yaratım biçimlerini kendinde barındıran Tanrısal Akıl'dır. Söz (*logos*) ve akıl (*nous*) arasındaki bağ, böylelikle, hem Yahudi geleneği hem de Hıristiyan geleneği içinde ne kadar farklı biçimlerde yorumlanırsa yorumlansın, tüm tartışmaların ve temellendirmelerin merkezinde yer alır. Bu aslında, Antik düşünce'nin dini söylemler içinde devamı olarak da görülebilir (Peters 2004:208-211). Ancak bu konuya eğilmek incelememizin sınırları dışındadır. O nedenle, tartışmayı burada bitirerek dil ve düşünmeye geçmek uygun olacaktır.

Dil, Düşünme ve Akıl Üzerine

Dil üzerine olan tartışmalar çok çeşitli bakımlardan ele alınabilir. Çünkü dil ve insan birbirlerinin tarihinde saklıdır ve her ikisinin tarihi bir bakıma tüm varlığın tarihidir. Bugün bile yeryüzünde konuşulan dillerin sayısının yaklaşık olarak beş-altı bin dolayında olduğu hatırlanacak olursa konunun zorluğu daha fazla temellendirmeye gereksinim duymaz sanırım. Sonra; bazı diller binlerce ve hatta milyonlarca insan tarafından-Çince, İngilizce ve Urduca gibi- konuşulurken bazıları da çok az bir kitle tarafından konuşulmaktadır. Ayrıca dil fenomeni çok çeşitli bakımlardan ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Diller "doğal dil", "karma dil" ve "ölü diller" gibi başlıklar altında toplanabilirken öte yandan "yapay" ya da "ideal dil" dil tartışmaları da devam etmektedir. "Yapay" ya da "ideal dil" insanlar arasında evrensel dil birliğini sağlamayı amaçlar ve de bu çaba neredeyse günümüze kadar kesintisiz bir biçimde varlığını şu ya da bu ölçüde sürdürmektedir. Ancak hangi anlamda dilden söz edilirse edilsin şu gerçek inkâr edilemez: dil her türden iletişim dizgesinin ortak adıdır. O nedenle unutulmamalıdır ki "dil" kavramının alanı "doğal dil" kavramının alanından son derece geniştir. İşte bütün bunlardan dolayı, dil fenomeni çeşitli açılardan ele alınabilir, araştırılabilir. Ancak bu çalışmanın kaygısını tanımlayan şey; dilin kültür ve uygarlık bakımından ifade ettiği anlamdır. Bu ise hiç kuşkusuz dilin felsefe, edebiyat, bilim ve diğer benzer etkinlikler için vazgeçilmez bir araç ve de koşul olduğunu onaylamak anlamına gelir. Çünkü yukarıda sözü edilen insani etkinlikler ancak ve ancak dil ile olanaklıdır (Altınörs 2003: 15-17).

Şimdi; kavramsal düşünme ancak dil ile gerçekleşebilir. Dilsiz bir kültür veya uygarlık olanaksızdır. Çünkü dil düşünmenin aracıdır. Aristoteles'ten Locke'a ve Hamann'a kadar birçok filozof onun bu işlevi üzerinde önemle

durmuşlardır. Bu filozoflara göre akıl ve dil birbirinden bağımsız değildir ve de düşünceler ancak dil aracılığıyla var olurlar. Düşünce dilde ifadesini bulan düşünmedir. Akıl ve dil birbirinden ayrılamaz, dilin olmadığı yerde akıldan söz edilemez. Dil aklın ‘organon’u, yani aracıdır. Düşünceler ancak ve ancak dil ile iletilebilirler; insan bu bakımdan düşüncelerini ancak dil ile başkalarına açabilir. Çünkü Aristoteles’in *Peri Hermeneias*’ta söylediği gibi; *Konuşulan/söylenen sözler ruhun (psykhe), yazılan sözler de konuşulan sözlerin simgeleridir*. Bu kavrayış dilin kendisini özünde bir olanak ve etkinlik olarak ele alır. *Energeia* olarak dil insanın konuşmasında kendini gösterir. Bu konuşmanın var olma biçimleri ise kültürel ve bilimsel yaratılardır. Dilin bu yanı onun sosyal yanına da gönderimde bulunur. Dilin gelişmesi ile sosyal alanın evrimi arasında etkileşimin olduğu açıktır. Bu bir toplumun kullandığı dil ile o toplumun kültürü arasında bir bağ olduğuna gönderimde bulunur. Bu bakımdan W.von Humboldt ve L.Wittgenstein’in düşünceleri konumuz bakımından büyük bir önem taşır. Humboldt dil ile ulus arasında diyalektik bir bağın olduğunu söyleyerek her dilin kendine özgü bir dünya görüşü taşıdığını belirtirken, Wittgenstein farklı bağlamlarda olsa da, aynı görüşü devam ettirir. Ona göre “dil oyunları” ve “hayat formları” aracılığıyla bir toplumun konuştuğu dil ile o toplumun kültürel biçimlenmesi arasındaki bağı görebiliriz.

O nedenle; İlk dil filozofu olarak Herakleitos’un kabul edilmesinde şaşılacak bir şey yoktur; çünkü varlık, düşünme ve söz arasında (dil) arasında doğrudan bağ kurma girişimini ona borçluyuz. Antik Felsefe, genel olarak, insan, düşünme ve varlık arasında tözsel bir özdeşlik bağı kurmuştu ama bu bağ Herakleitos’un *logos* kavramıyla yasa bağlamı içine alındı. Ona göre, *logos* düşünme, dil varlığın arkhesidir. *Logos* varlığı anlamının, bilmenin olanağıdır. Bu kavrayış dil ile varlık arasında determinist bir kavrayışa izin verir ki buna göre, şeyler ile onların adları arasında zorunlu bir bağ vardır. Demokritos da bir bakıma aynı anlayışı sürdürür. O da doğal gerçeklik ile kültürel alan arasında ayırım yapmaz ve sözü insan ruhunu bir ayna gibi yansıtan şey olarak görür. Aslında bu anlayış belli anlamda Aristoteles tarafından da paylaşılır. Özetlemek gerekirse; Pre-Sokratik filozofların bu doğalcı tutumları Sofistlere gelinceye kadar genel olarak devam ettirilmiştir. Ancak; Sofistlerle birlikte dilin doğal bir fenomen olarak algılanması sona ermiştir. Onlara göre; dil, ayrı ve bağımsız insani bir fenomen olarak ele alınmalıdır. Bundan böyle, *thesei-phusei* ayrımını

doğal ve insani olanın ne olduğu konusundaki tartışmaların merkezinde yer alacaktır. Platon'un *Kraytlos*, *Sofist* ve *Parmenides* adlı diyaloglarında dil üzerine tartışmalar bu bağlamda sürer ve ana sorun olarak da ad verme ve adların şeylere uygunluğu ele alınır (Altınörs 2003: 81-84).

Antik Felsefede dil üzerine olan bu görüşler daha çok nesnelere adlandırma ve bu adlandırmanın nesnelere uygunluğu çerçevesinde kendini göstermiştir. Dilin analitik bir kavrayışla ele alınması ancak Aristoteles ile mümkün olmuştur. Özellikle *Peri Hermeneias* bu bakımdan çok önemli bir yere sahiptir. Aristoteles 16a 3-8 satırları arasında şöyle der:

Konuşulan/Söylenen sözler (spoken words) anlıksal/ruhsal içeriklerin (psykhe), yazılan sözler de konuşulan sözlerin simgeleridir. Yazı nasıl tüm insanlarda bir değilse, konuşulan/söylenen sözcükler de bir değildir. Ancak bunların doğrudan imi oldukları içerikler ve bu anlıksal içeriklerin kendilerine benzedikleri şeyler herkes için aynıdır.

Aristoteles, yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, dil konusunu adlar ve onların şeylere uygunluğu tartışmasının dışına çıkarır. Ona göre; adın tek başına bir anlamı yoktur. Bir ad eğer bir oluşu ifade ediyorsa anlamlı olacaktır. Aristoteles böylelikle Sofistlerin relativizmlerini aşar ve farklılığın biçimsel olduğunu belirtir. Şeyler farklı dillerde farklı sözlerle dile getirilebilirler ama içerikler aynıdır. Bana göre dünden bugüne kadar süregelen tartışmaların kaynağında da esas bu düşünce yer almaktadır. Şimdi, bu kavrayış ışığında dil meselesini analiz etmeyi sürdürelim.

Dil, İçsel Dil Formu ve Varlık

“Dil” sözcüğü çeşitli anlamlarda kullanılır. Burada biz esas olarak dilin iki anlamı yani geniş ve dar anlamı üzerinde duracağız. Geniş anlamda “dil” düşünsel, duygusal ve istence bağlı içeriklerin anlamlı işaretlerle ifade edildiği bir aracı belirtir. Buna karşın “dil” terimi, dar anlamda, insanın var olanlar arasında özgün yerini gösteren bir şey olarak kabul edilir. Bu kavrayışın gerisinde yatan düşünce dilin insan ruhuna ve aklına doğrudan ve kökten bağlı olduğudur ki o, Herakleitos ve Aristoteles'te çok açık bir biçimde dile getirilmiştir. Fakat dil kendi başına ele alındığında zihinsel bir yapı olarak da görülebilir. Her zihinsel yapıda olduğu gibi dilde de çeşitli görünüşler vardır ki bunlar ses, içsel dil formu ve ortak bildirim olarak

ifade edilebilir. İçsel dil formu, ortak bildirimini belirlemesi bakımından dilde ses ile içerik arasındaki bağı ifade eder. İçsel dil formu kavramının tarihi ise oldukça eskidir ve önceki satırlarda da ifade edildiği gibi onun kökleri Antik Felsefeye kadar geri gider. Çalışmanın başındaki *logos* teriminin analizi dikkatle izlenecek olursa “içsel dil formu”nun tarihsel gelişim içerisinde farklı anlamlar kazandığı ve de farklı terimlerle ifade edildiği görülecektir. “Logos” “İde”, “entellekheia”, “psykhe” ve “iç yasa” gibi kavramlar onlardan bazılarıdır. Ancak onun ne olduğu konusunda dün olduğu gibi bugün de tam bir uzlaşıdan söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Aristoteles’ten Humboldt’a ve de günümüze kadar uzanan gelenekte “içsel formun” ne olduğunu tanımlama çabası devam etmektedir. Bununla birlikte; H.Steinthal’in analizi oldukça aydınlatıcıdır. O, “içsel dil formu”nu üç bakımdan ele alır: a) statik anlamda, b) dinamik anlamda ve c) normatif anlamda. İlk iki anlamda “iç form” bir dilin olanağının sınırlarını belirler, çünkü birincisi, kavram oluşturma, düşünsel ilişkiler ve sınıflama ile ilgilidir. İkincisi ise, düşüncelerin varlık kazandığı, biçim kazandığı “ruhsal etkinliği”, akılsal etkinliği belirtir. İşte onlar sayesinde ki bir ulus veya bir toplum kendi düşünce ve duygularını kendi dilinde var edebilir. M. Heidegger belli anlamda bu düşünceyi sürdürür. Heidegger dili “insan varlığının temeli” olarak görerek onu varlığın kendisi aracılığı ile ışıdığı şey olarak tanımlar ki bu da dilin insanın var olması bakımından taşıdığı büyük önemi bir kez daha teyit eder. Buna göre, her dil bir söyleme olayıdır ve onun içinde bir halk tarihsel olarak kendi evrenine yönelir (Özlem 2001:517-518).

Peki, Türkçe bir dil olarak ne söylemektedir? Türkçenin yöneldiği evrenin kendisi veya özü nedir? İşte burada; yukarıda tanımlanan kavramsal çerçeve içerisinde Türkçenin “var olma” evreni ve bu evrenin durumunun ne olduğu ele alınıp tartışılmaya çalışılacaktır. Ancak bu soruları yanıtlamaya geçmeden önce dilin kökeni ve ne olduğu üzerine tartışmaları ana hatlarıyla vermek konuyu aydınlatmak bakımından yararlı olacaktır.

Dil, Köken ve Kültür Üzerine

Ben burada dilin kökenine ilişkin yapılan açıklamalardan herhangi birine bağlı kalmamakla birlikte daha çok kültürel ve rasyonalist bir kavrayış içinden dil meselesini ele almayı deneyeceğim. Ancak bu dilin kökenine ilişkin yapılan diğer açıklamaları yanlış bulduğum anlamına

gelmez. Kültürel ve rasyonalist bakış açısını benimsemem onların ele aldığım konuyu aydınlatmak bakımından daha elverişli görünmeleridir.

Dilin kökenine ve bir yetenek olarak onun ne olduğuna ilişkin çok çeşitli açıklamalar söz konusu olsa da onların başlıcaları şöyle ifade edilebilir:

- 1) mitolojik/teolojik
- 11) mimolojik/spekülatif
- 111) kültürel/antropolojik
- 1v) empirist/davranışçı
- v) rasyonalist/nativist
- v1) evrimsel/biyolojik.

Yukarıda anılan açıklamaların ayrıntılarını burada vermemiz konumuz bakımından gerekli olmamakla birlikte onların bize gösterdiği şu gerçeğin altını çizmemiz gerekir. Dilin kökeni ve onun bir yetenek olarak ne olduğu sorusu tek bir açıklamaya indirgenemeyecek kadar kompleks bir durum arz eder. E. Cassirer dili tarihsel-kültürel bağlam içerisinde ele alır. Ona göre, tarihsel olarak dil üç aşamadan geçmiştir. Birinci aşamada (mimik) çıkarılan sesler aracılığıyla duygular yansıtılır. İkinci aşamada (anolojik) önceki örneklerle benzetilerek yeni göstergeler yaratılır. Üçüncü aşamada (sembolik) ise kavramsal düşünce görünüşe çıkar. Bu aşama soyut düşünceye tanıklık eder ki bilim, felsefe vb. etkinlikler ancak bu aşamada varlık kazanmışlardır; görünüşe çıkmışlardır. Şimdi bu noktada özellikle; Cassirer'in düşüncelerinin yanında Humboldt'ın görüşlerini de hatırlamamız bize yeni bir ufuk açabilir.

Humboldt için belirli bir dil ile o dili konuşan ulusun/toplumun kültürü arasında diyalektik bir bağ vardır. Ona göre, her dil kendine özgü bir dünya görüşünü içerir ve her ulusun/toplumun dili ile dünya görüşü birbirini karşılıklı olarak etkiler. Yani, dil dünya görüşünü, dünya görüşü de dili belirler. Dolayısıyla; her ikisinden birinde meydana gelen değişim diğeri de değişmeye sürükler. Onun dil konusundaki görüşünün bir diğeri önemli yanı dilin bir etkinlik olarak görülmesidir. Bu anlayış insanı değişmez yapılar içinden değil, tam tersine, etkinlik içinde kavrama anlamına gelir. Dil, onu kullanan insanlar tarafından sürekli olarak yeniden gerçekleştirilen bir etkinliktir. Humboldt için insan dil dolayımı ile kendini ifade eder. Başka

bir deyişle; insan kendini dili aracılığıyla gerçekleştirir. Dil insanın yalnızca iletişim gereksinimini karşılamaz, o insanın bir iç gereksinmesini de ifade eder. Aristotelesçi bir ifadeyle söylenecek olursa; dil insanın ruhunu yansıtır. Dilin gelişmesi ise ancak ve ancak başkalarının düşüncelerine insanın kendini açması ama aynı zamanda kendi düşüncelerini de söz dolayımında somutlaştırması ile olanaklıdır. Özetlemek gerekirse; Humboldt için dil ile kültür arasında doğrudan bir bağ vardır. İşte Cassirer bu bakış açısından hareketle; dilin gelişmesi ile tüm düşünsel insani etkinlikler arasında içsel bir bağ görür (Altınörs 2003: 20-30).

Bu noktadan bakıldığında, bir toplumun veya bir insanın hangi aşamada olduğunu sormak mümkün olur. Çünkü insan soyut kavramlar oluşturma aşamasında bilim, felsefe ve sanat gibi etkinlikleri gerçekleştirebiliyor.

-II-

Dil, Düşünme, Kültür ve Türkçe

Şimdiye kadar söylenenler söz (dil), akıl ve düşünme üçlemesi ışığında insanın kendini ve kendi var olma evrenini tarihsel bağlamda ele almaya yönelikti. Bu bakımdan söz konusu inceleme evrensel bir kavrayış içerisinden gerçekleştirilmeye çalışıldı. Ancak şimdi yanıtı aranan soru ve soruların kendisi belli bir dile ve o dilin evrenine yöneliktir. Bu dil ise Türkçe ve Türkçenin evrenidir. Türkçe ve onun evreni, şimdiye kadar ifade edilen dile ilişkin felsefi kavrayış ışığında ele alınmaya ve analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca; dil ve kültür üzerine çok önemli düşünceler öne süren Türk felsefeci Arda Denkel'in görüşleri de bir diğer önemli hareket noktası olarak kabul edilecektir.

Tartışmaya somut bir tespit ile başlamak yerinde olacaktır. Biz bugün daha felsefe yapmaya başlamadan birçok kavramsal güçlüklerle karşı karşıya kalmaktayız. Gerek felsefede ve gerekse de bilimde kullandığımız kavramların çok önemli bir bölümü Türkçe dışından gelmektedir. *Bu bir bunalımdır. Bu bir düşünsel var olma bunalımıdır.* Başka bir ifadeyle; düşüncede var olamama bunalımıdır. Türkçe soyut kavramlar bakımından istenen, arzu edilen düzeyde değildir. Bunun nedeni ise hiç kuşkusuz kendi dilimiz aracılığıyla düşünmeyi gerçekleştirememiş olmamızdır. Özgün bilim, felsefe ve sanat terim ve kavramları özgün düşünme ile

birlikte gerçekleştirilebilir. Düşünce derinleştikçe dil de derinleşir. Dilin derinleşmesi aslında düşüncenin- Aristotelesçi bağlamda- ruhun derinleşmesidir. Her dil kendi söylemini yaratır ama bunun için önce dilin düşünce evreninin gelişmesi gerekir. Yani, düşünmenin gerçekleşmediği yerde dilin derinliğinden söz etmek anlamsız olduğu gibi olanaksızdır da. Dolayısıyla, başka dillerden dilimize akan terimler ne kadar çok olursa olsun bizim kendi düşünce evrenimiz büyümeyecektir. Dolayısıyla, bazılarının öne sürdüğü ve tartıştığı gibi problem terimlere Türkçe karşılık üretmek değil, soyut düşünmeyi mümkün kılacak ortamı yaratmaktır. Zaten düşünmediğimiz/düşünemediğimiz şeylerin kavramsal karşılığını öğrenmemiz bize bir şey katmayacaktır (Denkel 1997: 35-36). “Freedom”, “individual”, “responsibility,” gibi terimlerin karşılıklarını öğrenmek sözü edilen sözcükleri ruhumuzda ve yaşamımızda var kılmaya yetmeyecektir. Buna benzer olarak “quantum”, “atom”, “genome” vb. gibi terimleri duymak veya onları Türkçede kullanmakla da bilimde ilerleme sağlayamayız. Dolayısıyla; Türkçenin dünya dili olma olanağını ben soyut terim ve kavramlar üretmede değil düşünce evreninin genişletilmesinde görüyorum. Bunun için de yazılı ürünlerin her alanda verilmesi gerekir. Soyut konuların işlendiği yayın etkinliği artmadıkça, düşünürlerin yetişmesine uygun ortam sağlanmadıkça düşüncemizdeki kısıtlılıktan kaynaklanan dildeki sınırlılığımızı aşamayacağız. Çünkü insanın tarihi gösteriyor ki düşüncede yol alınmadan dilde yol alınamaz. Bugün Türkçenin yaşadığı sıkıntıları Batı dillerinden bazıları – örneğin; İngilizce, Fransızca ve Almanca- 16. yüzyılda yaşamıştı. Onlar bu güçlüğü soyut kavrayıştaki başarıları ile aştılar. Biz neden aşmayalım?

Konu ile bağlantılı olan ve Türkiye’de üzerinde çokça tartışılan bir diğer önemli problem de yerellik ve evrensellik bağlamında kendini göstermektedir. Bu kimi zaman hars-medeniyet veya kültür-uygarlık gibi terimlerle de ifade ediliyor. Bazıları bu ayırımı onaylamıyor ve kültür üzerine çıkartılan uygarlık düşüncesinin çeşitli önyargılara neden olduğunu söylüyorlar. Ama Cassirer’i hatırlamamız bu noktada son derece yerinde olacaktır. Ona göre, soyut düşünce aşamasında insan; bilim, felsefe ve sanat gibi evrensel yaratımları gerçekleştirebiliyor. Fakat şu da bir gerçek ki bilim, felsefe ve edebiyat çalışmaları da belli bir dil ile yapılıyor. Peki, bu bize neyi gösteriyor? Bu bize, evrenselin yerel içinden yeşerdiğini gösteriyor. Türkçenin yerel içinden evrenseli gerçekleştirmesi de evrensel

bir dil olma olanağı da ancak bilim, sanat ve edebiyat alanındaki başarıları ile mümkün olur. Ama eğer üniversiteler araştırmıyor, tam tersine, araştırma yapmayı yan etkinlik olarak görüyorsa ve de felsefedeki çalışmalara neredeyse hiç katılmıyorsa Türkçenin evrensel bir söylemi yaratması nasıl mümkün olacaktır? Türkçe kendi söylem evrenini evrensel bir boyutta nasıl yaratacaktır? Türkçe yerel olanın dışına nasıl çıkacaktır? (Denkel 1997: 49-54).

Evrensellik düşüncesi bizde yeterince anlaşılamiyor. Türkçenin var olma olanağı yerelliğe hapsediliyor. Oysa ne ki yereldir onun varlığı sınırlıdır, sınırlanmıştır. Bu bakımdan milli kültürümüz önemli ölçüde yereldir ve de bunun aşılması gerekir; eğer Türkçe ve onun düşünme evreni sınırları aşmak istiyorsa; sınırların ötesine geçmek istiyorsa.

Düşüncede evrenselliği gerçekleştirmek, evrensele uzanmak milli kültürümüzü yitirmek anlamına gelmez. Çünkü milli olan ile yerel olan birbirine özdeş değildir. Milli olan evrensel olabilir ama yerel olan tanımı gereği evrensel olamaz. Türkçenin bilim, sanat ve felsefe dili olması onu sınırlamaz. Örneğin insan hakları veya bilim alanında Türkçede geliştirilen bir söylem neden yerel olarak kalsın ki? Diller kültürlerin kimliğidirler; onları ayırt eder ve kendi içinde bütünleştirirler. Aynı zamanda, diller kültürleri belirleyen düşünme ve kavram yapılarının aynaları, toplumların kendilerini gerçekleştirmelerinin ana araçlarıdır. Ve önemli olan özü bakımından evrensel olanı kendi dilimizde üretebilmemizdir (Denkel 1997: 59).

Türkiye bilimsel araştırma, felsefe ve sanat alanında şu anda arzu edilen yerde değildir. Sözü edilen alanların hemen hemen hiçbirinde Türkçe kendi söylem evrenini oluşturamamıştır. Bu durum özellikle insani bilimler alanında daha da zayıf görünüyor. Kendi dilimizde düşünemediğimiz sürece bunun değişeceğini de sanmıyorum; çünkü akılda sürekli çeviri yaparak bu mümkün değil. Bilim, felsefe ve insani bilimlerde yetkin olmamız kendi dilimizde düşünebilmemizi talep etmektedir. Bu olmadan içinde bulunduğumuz durumu değiştirmemiz neredeyse imkânsızdır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse; Türkçe düşünmez, bilim yapmazsak ana dilimiz evrenselleşemez; bilim, felsefe ve sanat dili olmanın gerektirdiği temel kavramsal yapıya ulaşamaz. Ortalama İngilizce/Fransızca/Almanca vb. bilgisi ile hiçbir şey olmaz. Ortalamayı amaçlamak daha baştan üstün ve mükemmel olandan vazgeçmek anlamına gelir.

Kültürler yarattıkları özgün evrensellik ölçüsünde kalıcı olabilmekteler. Bilimde, düşüncede ve insani bilimlerde söz sahibi olmaksızın genel olarak bağımsızlığımızı ama özel olarak da kültürde bağımsızlığımızı korumak gittikçe olanaksız hale gelecektir. Ekonomi ya da askeri güce dayanan kültürün etkisi gelip geçicidir. Devasa Roma imparatorluğu Antik Yunan Uygarlığı'nın güneşinde ısınmıştır, kültürel olarak. Dilimizi de kapsamak üzere; yerel değerlerimizden vazgeçmek zorunda değiliz; ancak onları en iyi biçimde nasıl koruyacağımızı da bilmek durumundayız. Bu ise yerelliğe sarılmaktan değil, evrensellikte gösterilecek başarıdan geçecektir. (Denkel 1997: 63). Çünkü Türkçenin dünya dili olma olanağı buna bağlıdır.

Sonuç Yerine

Mustafa Kemal Atatürk vefatının yaklaştığı günlerde bile dil ile uğraşmasını sürdürmeye devam etmiştir. Çünkü; Türkçenin ulusal bir kültür diline dönüşmesi aslında onun bilgi ile, bilim ile bağının kurulma çabasından başka bir şey değildir. Bilgi denilen kültür değerinin herkese ulaştırılması açıktır ki ancak dil ile olanaklı olur. Bu hiç kuşkusuz bilginin de demokratikleştirilmesini içerir. Bilgi demokrasisi herkesin kolaylıkla kavrayabileceği bir dili talep eder. Avrupa'nın aydınlanma girişiminde ulusal dillerin geliştirilmesinin en önemli konulardan biri olmasının temelinde de bu yatar. Atatürk bunu çok net bir biçimde görmüştür.

Nitekim bugün de birçok tartışmanın gerisinde bu vardır denilebilir.

Türkçe ile bilim yapılabilir mi; Türkçe ile felsefe mümkün mü? gibi soruların özünde şu problem yatar: Türkçe bir kültür dili midir? Çünkü uzun yıllar boyunca zaten Türkçe bir dil olarak halkın dilinde, gönlünde ve aklında hep var olagelmiştir. O, seçkinlerin dili değildi ama halkın diliydi ve yaşıyordu. Ancak Mühendishane 1795, Harbiye 1834, Tıbbiye 1838 yıllarında açıldığında alanlarla ilgili terimlerin, kavramların ve sözcüklerin nasıl meydana getirileceği tartışma konusu olmuştu. Öyle ki Türkçe dışında her seçenek düşünülmüştü. İşte tam da bu noktada bir karşılaştırma yapmak yerinde olabilir. Şimdi; Orta Çağ Hıristiyan dünyasının ortak kültür dili Latince idi. Çünkü Hıristiyanlık bir din olarak tüm yaşama alanlarını belirlediği gibi dili de belirlemiştir. Ancak dinden bağımsız bir dünya kültürü anlayışını benimseyip onu geliştirmeye çalışan Rönesans ile birlikte Avrupa'da Hıristiyanlık birleştirici bir güç olmaktan çıkmıştı.

Böylece her ulus kendi dilini geliştirmeye ve yeşertmeye girişmişti. John Wycliffe'in İngiltere'de İncil'i İngilizceye çevirmesi kilise tarafından öfkeyle karşılanmış ve de İngilizce İncil'in Avrupa'da yayılması neredeyse her yerde kilisenin acımasız işkenceleriyle ve ölümleriyle buluşmuştu. Oxford'da dersler de veren Wycliffe (1328-1384) skolastik dönemin akşam yıldızı, İngiliz Reformasyonunun ise sabah yıldızı olarak tarif edilir. **Merhamet Taciri** (Rickman Vantrease 2020, *The Mercy Seller*) adlı muhteşem roman bunu çok açık ve acı bir biçimde anlatır. Öyle ki ulusal dillerin gelişmesi aynı zamanda bir dinin de dili olan Latincenin geri kalmasıyla sonuçlanmıştı. Ancak kilisenin tüm gücüyle Rönesans'a ve ulusal dillerin gelişmesine karşı çıkması sonucu pek değiştirememişti. İzleyen süreçte Avrupa'da ulusal dillerin yalnızca halkın kendi arasında günlük konuşma, anlaşma ve iletişimde bulunma aracı olmaktan çıkıp bir kültür/bilim dili olarak gelişmesinin temelinde bu gelişmeler yatar. Diller kendi öz değerlerine dönmüştür. Bu doğrultuda ulusal kültür dilini yaratmada gerekli olan gereçleri elde etmek için halk dilinden derlemeler, eski metinlerden taramalar yapılır ve de bütün bu işleri düzenli olarak yürütmek için devletlerin desteklediği dil dernekleri, akademiler vb. yapılar kurulur; 1634'te Fransız Akademisi'nin kurulmasında olduğu gibi. İşte günümüzde İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi yaygın dillerin bu kadar etkili ve önemli görülmelerinin yanısıra yine onların bilim ve kültür dili olarak kabul edilmelerinin gerisinde böyle bir tarihsel gelişim ve kavrayış bulunur. Latince hiç kuşkusuz yok olmamıştır; ancak o ulusal dilin karşısında insani bilimlerle uğraşanların, eğitimin ve kültürün bir parçası olarak varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.

17.yüzyıl felsefesinin en büyük filozoflarından Descartes ve Spinoza'nın yanında Alman aydınlanma düşüncesinin başlıca kaynağı olan Leibniz'e (1656-1717) konunun daha iyi anlaşılabilmesi için dönebiliriz. Ona göre, "dil, zihnin aynasıdır." (Gökberk 1997: 71). Öyle ki dil nerede gelişmişse orada bütün bilgi alanlarında yeşerme olanaklı olmuştur. Dilin temel bileşenleri şeylerin simgeleri olan sözcüklerdir. Çünkü sözcükler hem başkalarına düşüncelerimizi bildirmede hem de kendi kendimize düşünmede, kendimizi düşünmede ana temeli oluştururlar. Dolayısıyla zihnin rakamları olan sözcükler ne kadar iyi, anlaşılır, kullanışlı ve açık olurlarsa zihin de o kadar iyi işlev görebilir. Bir dildeki sözcükler anlaşılır ve açık seçikse birçok iyi düşünce/fikir/kanı zihnin etkin ve verimli çalışmasına katkı

sunuyor demektir (Gökberk 1997:72). İşte bu durumda da akıl her insanın kullanabileceği, etkin kılabilceği bir kapasite/olanak olur. Ama neredeyse tüm Avrupa dilleri Rönesans'a kadar bu olanaktan mahrum kalmıştır ve doğal olarak insanın kendisi de. Bu noktada özellikle Almanca üzerinde durmak daha açıklayıcı ve öğretici olabilir. Almanca da Rönesans öncesi, yukarıda söylenenler bakımından, oldukça *yoksul* bir durumdaydı. İnsanların zihinleri kilise ve Latincenin baskısı ile çerçevenlenmişti. Almancanın bilim ve kültür dili olamayışının temelinde bu yatıyordu. Çünkü bilim ve felsefe Latince yapılıyordu. Ulusal dilini geliştiren Fransızlar sözkonusu alanlarda artan ölçüde etkili olmaya başlamışlardı. Bu sıralarda bir kültür dili olmayan Almanca her bakımdan yoksunlaşmaya devam ediyordu. Bazı Alman yazarlar/şairler/filozoflar da kendi yapıtlarını Fransızca ve Latince yazıyorlardı. Ancak her ulus kendi dilinde yazmalı ve yeşermeli düşüncesi de gittikçe yaygınlık kazanıyordu. Almanca da bir kültür dili olabilmek için çabalamaktaydı. Çünkü ulus ile dil birlikte gelişip ilerler. İtalyanlar, Fransızlar ve İngilizler bunu başarmışlardı, kanıtlamışlardı. Demosthenes ve Cicero'nun yaşadıkları günlerde Yunanlar ve Romalılar güçlerinin en yüksek basamağına varmışlardı. Tüm bunlar bir rastlantı olamazdı. İşte Leibniz'e göre de denizin alçalması ve yükselmesinin Ay ile nasıl bir ilgisi varsa, uluslar ile dillerinin alçalma ve yükselmesi arasında da öyle bir bağ vardır. O, kendi ana dilinde arınmış ve olgun bir kültür dili olma potansiyelinin olduğunu ama bunu kullanma iradesinin eksik olduğunu düşünüyordu. Peki bu nasıl başarılacaktı? Öncelikle tek tek kişilerle değil, ancak İtalyanların, Fransızların ve İngilizlerin yaptığı gibi, bu amaca inananların bir araya gelip birlikte çalışabilecekleri bir dernek/kurum/yapı oluşturulmalıydı. Amaç Almancanın yalnız yazım alanında değil bütün bilgi dallarında, yaşamın tamamında kullanılmasıydı. Bunun için de Almancanın sözcük hazinesi bütün zenginliği ile ortaya çıkarılması gerekmekteydi. Günlük dil, zanaat dilleri, ağızlar ve Almanca ile kökleri ortak olan diller (İngilizce, Hollandaca, İskandinav Dilleri gibi) ve ölmüş sözcükler (Eski Gotça, Saksonca gibi) taranmalı ve derlenmeliydi. Bunlarla birlikte eldeki sözcükleri kullanımda etkin duruma getirmeye, artık kullanılamaz durumda olanları diriltmeye, Almancaya en yakın olanlardan başlayarak yabancı sözcükleri benimsemeye, iyi düşünülmüş, iyi kurulmuş yeni sözcükler oluşturulmaya çalışılmalıydı. Bu zamana kadar doğa bilimleri ve felsefe Latinceyi kullanıyordu ama bundan böyle ulusal dil olmasını diledikleri

Almanca yazılabilirdi; yeter ki bu konuda sağlam bir irade gösterilsin ve istensin. “*Halk dilinde anlatılamayacak hiçbir şey yoktur*” der Leibniz. Fransa, İngiltere ve birçok ülke kendi ulusal benliğini, kimliğini ulusal dilini yaratarak inşa etmiş ve skolastik düşünceden böyle kurtulmuştu. Almanya da bunu başarabilirdi ve sonunda başaracaktı (Gökberk 1997: 74).

Ülkemize gelince; 1924 yılının 2 Mart günü yürürlüğe giren **Öğretim Birliği Yasası** bu temelde ve bu amaç ışığında bilgi demokrasisinin yeşertilmesi ve bilginin demokratikleştirilmesinde ülkemiz bakımından tarihsel bir dönüşümü ifade eder (Gökberk 1997: 65-66). Türkçenin bir kültür ve bilim dili olma yolu böyle açılmıştır. Tarihsel deneyim bakımından Türkçe ile Almancanın serüveni de birbirlerine oldukça benzerdir denilebilir. Konuyla ilgili geçmişteki gelişmelerden haberleri olmayanlar Türkçenin bu potansiyelini bir türlü görememiş ve anlayamamışlardır. Almanca bir kültür ve bilim dili olmayı kendi potansiyeline dayanarak başarmıştır. Buna karşın İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca gibi diller Latincenin ana kucağında ve onun mirasçısı olarak bu sürece belli anlamda hazır buldukları bir birikim ile girmişlerdir. İngilizce 11. yüzyılda Norman saldırıları ve egemenliğinin sonucu olarak Latince ile tarihsel olarak buluşmuş ve ondan yararlanmıştı. Bu bakımlardan Türkçe en çok Almancaya benzemektedir sonucuna varılabilir. O da, daha önce de değinildiği gibi, bir bilim ve kültür dili olarak gelişmesini kendi olanaklarına ve birikimlerine dayanarak gerçekleştirmişti.

Atatürk’ün Sarayburnu’nda yaptığı konuşma tam da Leibniz’in, yukarıda da alıntılı, “*Halk dilinde anlatılamayacak hiçbir şey yoktur.*” kavrayışını dile getirir. Şöyle der:

“*Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu gereği anlamak zorundayız.*” (S. D.II., s.254).

Çünkü dil, zihnin aynasıdır. Eğer zihin/ruh konuşmak isterse konuşabileceği bir ‘dili’ olmalıdır. Bu yok ise zihin/ruh tutuklu kalır.

Ayrıca; 27 Ekim’de Bursa’da (1922) söylediği gibi “*Eğitimin temel ilkesi bilgisizliği gidermek olmalıdır.*” Yani, ruhun yeşermesi, zenginleşmesi ve özgürleşmesi gerekir. Bunun için de dil gerekir. Atatürk’ün yine Sarayburnu’ndaki konuşmasına dönelim:

“Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu yurtseverlik biliniz...Düşününüz ki, bir ulusun yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmez. Bu bir ayıptır, bundan insan olanın utanması gerekir.” (S.D. II. s. 255).

23 Mayıs 1923 yılında Dil Encümeni, 12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve 26 Eylül 1932 yılında gerçekleştirilen I. Dil Kurultayı (Dolmabahçe Sarayı) aslında bilgi demokrasisi yolunda atılan olağanüstü derecede önemli adımları ve girişimleri ifade eder. 17 Ekim 1932’de yayımlanan Kurultay bildirisinde şöyle deniliyordu.

“ 1. Türk dilini ulusal kültürümüzün eksiksiz bir anlatım aracı durumuna getirmek,

Türkçe’yi çağdaş uygarlığımızın önümüze koyduğu bütün gereksinimleri karşılayacak bir yetkinliğe erdirmek,

1. Bunun için, bugün yazı dilinden Türkçeye yabancı kalmış öğeleri atmak,

Halkçı bir yönetimin istediği biçimde, halk ile aydınlar arasında nitelikçe ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak,

Ana öğeleri öz Türkçe olan ulusal bir dil yaratmak” (Gökberk 1997: 76, 77)

ATATÜRK ne demişti?

“Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk Milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”

Bu girişimin, kavrayışın ve çabanın ereği Türkçenin kendini bulması, kendi öz değerleriyle benliğini zengin bir dil olarak yeşertmesidir. Bugün Türkçe -birçok sıkıntı, saldırı ve dahi farklı problemlerle karşı karşıya olsa da- artık bir bilim ve kültür dilidir. Ve de elbette Türkçenin bir kültür dili olması onun tarihinde saklıdır. Dîvânü Lugâti’t-Türk, Kutadgu Bilig gibi Türkçenin anıtsal birikimleri vardır. 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14.yüzyılın başlarında yaşayan Yunus Emre’nin Türkçesinin güzelliği Anadolu kadar güzel, Anadolu Güneşi kadar ışıktır. Halkın öz dili, Türkçesiyle söylenemeyecek söz, dile getirilemeyecek düşünce, anlatılamayacak duygu olmadığını, Türkçenin ne denli güzel bir olduğunu anlayabilmek

ve görebilmek için ana dilini özünden seven Yunus Emre'ye bakmamız yeterlidir. Onun Horasan erenlerinden olan Tapduk Emre ile de bağını unutmadan...Farsça bir sözcük olan Horasan da zaten 'güneşin yükseldiği yer' anlamına gelir.

“Eğer hor eğer hürmet

Kişiye sözden gelir

Zehr ile pişen aşı

Yemeğe kim gelir.”

Aristoteles der ki “Konuşulan/söylenen sözler ruhun yansımalarıdır/ işaretleridir; yazılan sözler ise konuşulanların.”

Ruhumuzu yansıtacak olan dil, Türkçedir. Onu kaybetmek, benliğimizi kaybetmektir. Türkçenin bilim ve kültür dili olamayacağını iddia edenlerin Yunus *eksikliğine* üzülme gerekir.

“Gerçek murada varalım

Yârin hatırın soralım

Yunus Emre'yi analım

Gel gidelim dosta gönül”

Hiçbir Batı dilinde karşılığı olmayan 'gönül' Türkçenin pınarıdır, kaynağıdır... O'na gidelim...

Yunus'un şu dizeleriyle sözlerimi bitirmek dilerim.

“Göz doyurur, söz oldurur, kalp doğurur”, “Bize düşen insan olmak. İnsan olmayanın dini de olmaz.” Ve de “Varlıkların hepsi Yaradan'ın kelimeleridir.”

AYIRIMCILIĞA KARŞI;

“Yetmiş iki millete

Bir göz ile bakmayan,

Halka müderris olsa

Hakikatte asidir.”

HOŞGÖRÜ;

“Biz kimseye kin tutmayız

Kamu alem birdir bize.”

İNSANA SAYGI;

“İki cihan bedbahtı

Kim gönül yıkar ise”

Ve de kimi zaman kişinin dönüp kendini eleştirmesi gereği üzerine;

“DAHİ BİR GÜN SANA SATAŞMADIN SEN

DAHİ BİR GÜN DAĞINDAN AŞMADIN SEN”

Söyleyecek sözü, dile getirecek düşüncesi olana Türkçenin ana kucağı açıktır...

Prof. Dr. H.Nur Erkızan

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi/ Felsefe Bölümü

Kaynakça

Altınörs, Atakan, (2003), *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Aristotle, (1969) *Categories and De Interpretatione* (translated by: J. L.Ackrill,) Clarendon Aristotle Series, Oxford,

Çotuksöken, Yusuf, (2009), *Dilce Türkçe Üzerine Değİnmeler*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul.

Denkel, Arda, (1997), *Düşünceler ve Gerekçeler- Felsefe Yazıları 1*, Göçebe Yayınları, İstanbul.

Gökberk, Macit, (1997), *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, Cumhuriyet Gazetesi.

Özlem, Doğan, (2001), *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Peters, Francis E, (2004), *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (Çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yayınları, İstanbul.

Rickman Vantrease, Brenda, (2020), *Merhamet Taciri*, Artemis Yayınları, İstanbul.